

LIBRIS

We know
books

REVISTA ROMÂNĂ DE DREPT EUROPEAN

ROMANIAN REVIEW OF EUROPEAN LAW

2/2022

Wolters Kluwer
Romania

DOCTRINĂ

11 Koen LENAERTS

Tradițiile constituționale comune statelor membre: metoda dreptului comparat

19 Gina ORGA-DUMITRIU

CJUE și Organul de soluționare al litigiilor al OMC – convergență sau divergențe?

35 Nicolae PLOEȘTEANU

Unele prelucrări de date cu caracter personal în activitățile de jocuri de noroc reglementate și posibilitatea utilizării unor tehnologii de identificare biometrică sau avansate

52 Adriana-Maria ȘANDRU, Daniel-Mihail ȘANDRU

C-149/17, *Bastei Lübbe*: cine răspunde în familie pentru partajarea de fișiere cu încălcarea dreptului de autor?

59 Gina ORGA-DUMITRIU

Acțiunea în constatarea neîndeplinirii obligațiilor și dreptul Organizației Mondiale a Comerțului

73 Daniel-Mihail ȘANDRU

Transparența justiției și protecția datelor cu caracter personal

JURISPRUDENȚA INSTANȚELOR UNIUNII EUROPENE

81 CJ, Camera a patra, hotărârea din 3 aprilie 2019, cauza C-617/17, *PZU Życie*, EU:C:2019:283

85 CJ, Camera a treia, hotărârea din 4 aprilie 2019, cauza C-558/17 P, *OZ/Banca Europeană de Investiții*, EU:C:2019:289

89 CJ, Camera a treia, hotărârea din 11 aprilie 2019, cauza C-483/17, *Tarola*, EU:C:2019:309

93 CJ, Camera a șasea, hotărârea din 8 mai 2019, cauza C-230/18, *PI*, EU:C:2019:383

97 CJ, Marea Cameră, hotărârea din 14 mai 2019, cauzele conexate C-391/16, C-77/17 și C-78/17, *M și alții*, EU:C:2019:403

101 CJ, Camera a cincea, hotărârea din 23 mai 2019, cauza C-720/17, *Bilali*, EU:C:2019:448

104 CJ, Camera a treia, hotărârea din 13 iunie 2019, cauza C-22/18, *TopFit și Biffi*, EU:C:2019:497

108 CJ, Camera a cincea, hotărârea din 20 iunie 2019, cauza C-458/15, *K.P.*, EU:C:2019:522

113 CJ, Camera a patra, hotărârea din 3 iulie 2019, cauza C-644/17, *Eurobolt*, EU:C:2019:555

117 CJ, Camera a cincea, hotărârea din 3 iulie 2019, cauza C-387/18, *Delfarma*, EU:C:2019:556

121 CJ, Camera întâi, hotărârea din 10 iulie 2019, cauza C-89/18, *A*, EU:C:2019:580

124 CJ, Marea Cameră, hotărârea din 29 iulie 2019, cauza C-556/17, *Torubarov*, EU:C:2019:626

LIBRIS

We know
books

DOCTRINĂ

Tradițiile constituționale comune statelor membre: metoda dreptului comparat*

Koen LENAERTS**

ABSTRACT

The contribution focuses on the way in which the comparative law method is applied by the Court of Justice of the European Union. In so doing, it is argued that that method of interpretation and the constitutional traditions common to the Member States go hand-in-hand.

The contribution is divided into two parts. First, the constitutional authority that enables the Court of Justice to engage in a comparative study of the laws of the Member States will be looked at. Second, it shall be examined whether consensus is dispositive in the discovery of constitutional traditions common to the Member States.

Keywords: *Court of Justice of the European Union, comparative law method, constitutional traditions common to the Member States, teleological interpretation*

REZUMAT

Prezenta contribuție are ca obiect modul în care metoda dreptului comparat este aplicată de Curtea de Justiție a Uniunii Europene. Se susține, în această privință, că metoda amintită de interpretare și tradițiile constituționale comune statelor membre sunt îngemănate.

Contribuția este împărțită în două. În prima parte, este examinată autoritatea constituțională care permite Curții de Justiție să întreprindă un studiu comparativ al legislațiilor statelor membre. În a doua parte, este cercetat dacă, în descoperirea

* Articolul, purtând titlul „*The constitutional traditions common to the Member States: the comparative law method*”, constituie discursul susținut de dl Koen Lenaerts la conferința internațională „*EU united in diversity: between common constitutional traditions and national identities*” / «*UniE dans la diversité: entre traditions constitutionnelles communes et identités nationales*», ce a avut loc la Riga, Letonia, la 2-3 septembrie 2021, și poate fi consultat în publicația cu același titlu, la pp. 35-43, pe siteul Curții de Justiție a Uniunii Europene, la adresa <https://curia.europa.eu>. Articolul se republică în traducere în R.R.D.E. cu acordul autorului său, cărui colegiul de redacție îi mulțumește. [Traducere de C.M. Banu.]

** Președintele Curții de Justiție a Uniunii Europene.

tradițiilor constituționale comune statelor membre, este concludentă existența unui consens.

Cuvinte-cheie: *Curtea de Justiție a Uniunii Europene, metoda dreptului comparat, tradițiile constituționale comune statelor membre, interpretare teleologică*

Domnule președinte Levits,
Dragi colegi,
Doamnelor și domnilor,

Sunt onorat să particip la această masă rotundă împreună cu domnul președinte Levits și cu trei judecători excepționali și experimentați, domnul președinte Frank Clarke, domnul judecător Peter Huber și stimata mea colegă, doamna judecătoare Ineta Ziemele.

Contribuția mea la această masă rotundă va avea ca obiect modul în care metoda dreptului comparat este aplicată de Curtea de Justiție a Uniunii Europene. Voi susține, în această privință, că această metodă de interpretare și tradițiile constituționale comune statelor membre sunt strâns legate.

În acest scop, contribuția mea este împărțită în două. În prima parte, voi examina autoritatea constituțională care permite Curții de Justiție să întreprindă un studiu comparativ al legislațiilor statelor membre. În a doua parte, voi cerceta dacă, în descoperirea tradițiilor constituționale comune statelor membre, este concludentă existența unui consens.

Cu toate acestea, înainte de a trece mai departe, doresc să vă aduc în atenție Rețeaua judiciară a UE, care s-a deschis către public prin intermediul siteului de internet al Curții de Justiție, în luna noiembrie 2019^[1]. Printre multe alte documente, toate persoanele interesate de dreptul UE pot găsi pe acest site de internet note de cercetare în materia dreptului comparat, elaborate în cadrul Direcției cercetare și documentare a Curții de Justiție. Această situație dă un nou impuls metodei de drept comparat, a cărei importanță a fost subliniată și de Curtea Constituțională Germană în ordonanța sa *mandatul de arestare III*, pronunțată în decembrie 2020, cu referire la aplicarea directă a Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene („carta”) de către acea Curte în domenii armonizate complet prin dreptul UE^[2].

^[1] A se vedea comunicatul de presă nr. 135/19 din 6 noiembrie 2019.

^[2] Ordonanța Bundesverfassungsgericht din 1 decembrie 2020, 2 BvR 1845/18 (a se vedea și comunicatul de presă nr. 108/2020 din 30 decembrie 2020), în care Senatul al doilea aderă la abordarea adoptată recent de Primul senat în ordonanța sa privind *dreptul de a fi uitat II* din 6 noiembrie 2019, 1 BvR 276/17 (a se vedea și comunicatul de presă nr. 84/2019 din 27 noiembrie 2019). Potrivit comunicatului de presă nr. 108/2020: „În interpretarea drepturilor fundamentale consacrate de UE, este necesar să se apeleze atât la drepturile fundamentale garantate de Convenția europeană a drepturilor omului și precizate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului, cât și la drepturile fundamentale astfel reflectate în tradițiile constituționale comune și formulate de curțile constituționale sau de instanțele supreme din statele membre”. A se vedea, în acest context, și ordonanța privind *dreptul de a fi uitat I* a Primului senat din 6 noiembrie 2019, 1 BvR 16/13, și comunicatul de presă nr. 83/2019 din 27 noiembrie 2019.

1. Autoritatea constituțională pentru metoda dreptului comparat

Metoda dreptului comparat poate fi definită ca instrument de interpretare care servește Curții de Justiție pentru soluționarea anumitor lacune, conflicte și ambiguități, de nivel constituțional sau legislativ. În timp ce metoda dreptului comparat se concentrează cu precădere asupra legislațiilor statelor membre, ea nu exclude dreptul internațional și nici chiar dreptul țărilor terțe, precum este cel al SUA^[3].

Trei dispoziții din tratate asigură autoritatea constituțională pentru aplicarea metodei dreptului comparat de Curtea de Justiție.

Mai întâi de toate, în virtutea art. 19 TUE – o dispoziție care dă expresie concretă valorii respectării statului de drept –, Curtea de Justiție trebuie să soluționeze cauzele în care dispune de competență. În consecință, precum Curtea a statuat deja în 1957, atunci când este sesizată cu o cauză și tratatele nu conțin nicio dispoziție pentru soluționarea ei, „[Curtea,] sub sancțiunea denegării de dreptate, este obligată astfel să o soluționeze, inspirându-se din regulile recunoscute prin legislațiile, doctrina și jurisprudența [statelor] membre”^[4]. Reiese că art. 19 TUE invită Curtea de Justiție să întreprindă un studiu comparativ al legislațiilor statelor membre^[5].

Celelalte două dispoziții din tratate se referă oarecum explicit la metoda dreptului comparat.

Astfel, art. 6 alin. (3) TUE impune UE să respecte „[d]repturile fundamentale, astfel cum sunt garantate prin Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și astfel cum rezultă din tradițiile constituționale comune statelor membre [care] constituie principii generale ale dreptului Uniunii”. În sens asemănător, art. 52 alin. (4) din cartă dispune că, „[i]n măsura în care prezenta cartă recunoaște drepturi fundamentale, așa cum rezultă acestea din tradițiile constituționale comune statelor membre, aceste drepturi sunt interpretate în conformitate cu tradițiile menționate”.

În plus, precizând că principiul răspunderii necontractuale a UE trebuie dezvoltat „în conformitate cu principiile generale comune ordinilor juridice ale statelor membre”^[6], art. 340 TFUE indică în mod clar că autorii tratatelor au preconizat recurgerea la metoda dreptului comparat ca instrument pentru suplinirea lacunelor în ordinea juridică a UE.

Din aceste trei dispoziții ale tratatelor și din art. 52 alin. (2) din cartă reiese că metoda dreptului comparat poate fi utilizată pentru a încorpora în structura constituțională a UE tradițiile constituționale comune statelor membre, fie prin descoperirea unor principii generale, fie prin clarificarea conținutului drepturilor recunoscute prin cartă.

Două exemple din jurisprudență pot ilustra acest aspect. În primul exemplu, Curtea de Justiție a ajuns la concluzia absenței unor tradiții constituționale comune statelor membre, pe când în al doilea, ea a constatat existența unor atari tradiții.

^[3] K. Lenaerts și K. Gutman, *The Comparative Law Method and the Court of Justice of the European Union: Interlocking Legal Orders Revisited*, în M. Andenas și D. Fairgrieve (ed.), *Courts and Comparative Law*, Oxford University Press, 2015.

^[4] Hotărârea din 12 iulie 1957, *Algera și alții/Adunarea comună*, 7/56 și 3/57-7/57, EU:C:1957:7, ECR English special edition, 1957-1958, p. 39, la p. 55.

^[5] Hotărârea din 5 martie 1996, *Brasserie du pêcheur și Factortame*, C-46/93 și C-48/93, EU:C:1996:79, pct. 27.

^[6] Art. 340 par. 2 TFUE.

În *M.A.S. și M.B.*^[7], o cauză în materia TVA, Curtea de Justiție a reamintit că statele membre trebuie să se asigure că, în cazuri de fraudă gravă cu TVA, sunt adoptate sancțiuni penale cu caracter efectiv și disuasiv. În absența armonizării la nivelul UE, revine însă statelor membre să stabilească normele privind prescripția aplicabile. Un stat membru este astfel liber să considere că normele sale în materia prescripției fac parte din dreptul penal material^[8].

Argumentația Curții de Justiție indică în mod implicit că, referitor la natura juridică a normelor privind prescripția în materie penală, nu există o tradiție juridică comună în legislațiile statelor membre. Într-adevăr, Direcția cercetare și documentare a examinat 12 sisteme juridice și a identificat trei abordări diferite, și anume procedurală, materială și hibridă^[9]. În consecință, absența armonizării la nivelul UE, alături de absența unei tradiții juridice comune, a militat în favoarea lăsării acestei chestiuni la latitudinea legislațiilor statelor membre.

În sens contrar, în *Związek Gmin Zagłębia Miedziowego*^[10], Curtea de Justiție a invocat tradițiile constituționale comune, astfel precum au fost explorate de avocatul general Sharpston^[11], în scopul descoperirii unui nou principiu general, și anume cel al legalității fiscale. Potrivit acestui principiu, „orice obligație de plată a unui impozit cum este TVA-ul, precum și toate elementele esențiale care definesc trăsăturile fundamentale ale acestuia [trebuie] să fie prevăzute de lege”.

Este demn de menționat că domeniul de aplicare al metodei dreptului comparat nu este limitat la dreptul primar al UE, și anume la descoperirea unor principii generale ale dreptului UE și la interpretarea dispozițiilor cartei. Această metodă de interpretare a fost utilizată de Curtea de Justiție în scopul clarificării anumitor dispoziții ale dreptului derivat al UE. Ea oferă Curții de Justiție un cadru util pentru ca ea să întreprindă ceea ce eu am denumit „elaborarea federală a dreptului cutumiar” (*federal common law-making*)^[12].

Astfel, în *Coman și alții*^[13], Curtea de Justiție a fost sesizată să interpreteze termenul „soț” regăsit în Directiva privind drepturile cetățenilor (Directiva 2004/38). Avocatul general Wathelet a notat că, de la momentul adoptării acestei directive, s-a produs o schimbare în recunoașterea juridică a căsătoriei între persoane de același sex^[14]. Acea schimbare a arătat că nu exista un consens la nivelul statelor membre cu privire la definirea căsătoriei, de vreme ce anumite state membre au permis căsătoria între persoanele de același sex, în timp ce constituțiile altor statelor membre definesc în mod explicit căsătoria drept uniune a două persoane de sex opus. Prin urmare, Curtea de Justiție a concluzionat că termen „soț”, în sensul dreptului de ședere derivat al membrilor

[7] Hotărârea din 5 decembrie 2017, *M.A.S. și M.B.*, C-42/17, EU:C:2017:936.

[8] Când lucrurile stau astfel, Curtea a subliniat că un astfel de stat membru trebuie să respecte principiul legalității infracțiunilor și pedepselor, drept fundamental consacrat la art. 49 din cartă.

[9] Curtea de Justiție, Direcția cercetare și documentare, nota de cercetare din 15 mai 2017, „*Limitation rules in criminal matters*”, la adresa: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2019-12/ndr-2017-005_synthese_en_neutralisee_finale.pdf

[10] Hotărârea din 8 mai 2019, *Związek Gmin Zagłębia Miedziowego*, C-566/17, EU:C:2019:390.

[11] A se vedea și Curtea de Justiție, Direcția cercetare și documentare, nota de cercetare din 8 septembrie 2018, „*Scope of the principle of the legality of taxation, particularly in relation to value added tax*”, la adresa: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-11/ndr-2018-005_neutralisee_synthese_en.pdf

[12] K. Lenaerts și K. Gutman, „*Federal Common Law*” in *The European Union: A Comparative Perspective from the United States*, în *American Journal of Comparative Law*, vol. 54, 2006, p. 55.

[13] Hotărârea din 5 iunie 2018, *Coman și alții*, C-673/16, EU:C:2018:385.

[14] Concluziile avocatului general Wathelet în *Coman și alții*, C-673/16, EU:C:2018:2, pct. 58.

familiei cetățenilor Uniunii, trebuie interpretat într-o manieră neutră, recunoscând astfel autoritatea legilor statului membru unde a fost încheiată în mod legal căsătoria^[15].

2. Importanța (relativă) a consensului

Cu cât este mai mare convergența între ordinele juridice ale statelor membre, cu atât Curtea de Justiție va tinde să o urmeze. În cazul în care convergența nu este totală, ci o anumită abordare este comună unei mari majorități a ordinilor juridice ale statelor membre, atunci Curtea de Justiție va urma în mod normal această abordare, adaptând-o și dezvoltând-o pentru a se potrivi contextului UE.

Un exemplu potrivit este oferit de cauza *Berlusconi*, în care Curtea de Justiție a reținut că „principiul aplicării retroactive a celei mai blânde pedepse face parte din tradițiile constituționale comune statelor membre”^[16]. Curtea de Justiție s-a întemeiat astfel în mod implicit pe studiul comparat întreprins de avocatul general Kokott, care a subliniat faptul că „acest principiu este stabilit în [...] aproape toate ordinele juridice ale statelor membre”^[17].

Existența unor divergențe între ordinele juridice naționale nu poate exclude totuși în mod automat încorporarea unui principiu de drept, recunoscut doar într-o minoritate a statelor membre, în ordinea juridică a UE.

Astfel aplicată de Curtea de Justiție, metoda dreptului comparat nu echivalează cu găsirea „celui mai mic numitor comun” și nu reprezintă nici o formulă aritmetică având rolul să repereze în mod automat „numitorii comuni” soluțiilor diferitelor state membre. În schimb, atunci când aplică această metodă, Curtea de Justiție, și aici citez din concluzii ale avocatului general Lagrange din 1962, „alege dintre acele soluții ale statelor membre care, ținând cont de obiectivele tratatului, par a fi cele mai bune”^[18].

Aceasta arată că metoda dreptului comparat și interpretarea teleologică sunt strâns întrepătrunse. În scopul determinării diferitelor opțiuni de interpretare existente în ordinele juridice naționale, Curtea de Justiție va recurge la metoda dreptului comparat pentru a le identifica. Ea va alege apoi opțiunea care este cel mai bine adaptată atingerii obiectivelor urmărite de dreptul UE.

Modul ei de funcționare poate fi ilustrat prin compararea hotărârilor *Mangold*^[19] și *Akzo*^[20].

În prima cauză, Curtea de Justiție a recunoscut, pentru întâia oară, că principiul nediscriminării pe motive de vârstă constituie un principiu general al dreptului UE. Concluzia a fost aceasta în pofida

^[15] Hotărârea din 5 iunie 2018, *Coman și alții*, C-673/16, EU:C:2018:385, pct. 36.

^[16] Hotărârea din 3 mai 2005, *Berlusconi și alții*, C-387/02, C-391/02 și C-403/02, EU:C:2005:270, pct. 68.

^[17] Concluziile avocatului general Kokott prezentate la 14 octombrie 2004 în cauzele conexate *Berlusconi și alții*, C-387/02, C-391/02 și C-403/02, EU:C:2004:624, pct. 156 (la acel moment, Regatul Unit și Irlanda erau singurele excepții).

^[18] A se vedea concluziile avocatului general Lagrange prezentate la 4 iunie 1962 în *Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken/Înalta Autoritate*, 14/61, EU:C:1962:19, ECR English special edition, 1962, p. 253, la pp. 283-284.

^[19] Hotărârea din 22 noiembrie 2005, *Mangold*, C-144/04, EU:C:2005:709.

^[20] Hotărârea din 14 septembrie 2010, *Akzo Nobel Chemicals și Akros Chemicals/Comisia Europeană*, C-550/07, P, EU:C:2010:512.

faptului că doar două state membre conferiseră, la momentul pronunțării hotărârii *Mangold*, statut constituțional menționatului principiu.

În sens invers, în *Akzo*, optând pentru abordarea urmată în majoritatea statelor membre, Curtea de Justiție a reținut că protecția confidențialității comunicărilor nu putea acoperi corespondența în interiorul unei societăți sau a unui grup de societăți cu avocați interni^[21].

Cum pot fi reconciliate însă cele două rezultate? Concluziile avocatului general Kokott în *Akzo* clarifică această chestiune.

Din punctul său de vedere, chiar dacă un principiu de drept este recunoscut doar într-o minoritate a statelor membre, el poate constitui un principiu general al dreptului UE în măsura în care el reflectă o misiune pe care autorii tratatelor au conferit-o UE sau oglindește o tendință în dreptul constituțional al statelor membre.

Aceasta a fost situația principiului nediscriminării pe motive de vârstă: precum indică art. 19 TFUE, combaterea discriminării pe motive de vârstă constituie, odată cu Tratatul de la Amsterdam, unul dintre obiectivele urmărite de autorii tratatelor. În plus, acest principiu a ogindit o tendință recentă în cadrul protecției drepturilor fundamentale la nivelul UE, căreia i-a fost oferită expresie concretă cu ocazia proclamării solemne a cartei^[22]. În sens contrar, avocatul general Kokott a constatat absența acestor două elemente în *Akzo*^[23].

Deși absența consensului la nivel național nu împiedică Curtea de Justiție să stabilească dreptul UE, o atare absență o sfătuiește să procedeze cu prudență.

La examinarea unei anumite cauze, Curtea de Justiție va dori să evite „să meargă prea departe” și poate prefera, în consecință, o soluție care nu este în mod necesar cea mai ambițioasă, abordată exclusiv din perspectiva dreptului UE, care are însă avantajul de a fi „compatibilă” cu tradițiile statelor membre și care nu aduce atingere sensibilităților din anumite state membre.

Astfel, în *Mayr*^[24], o cauză în care o lucrătoare a fost concediată în timp ce era supusă unui tratament de fertilizare in vitro, drept consecință a faptului că se simțea rău și nu s-a putut prezenta la locul de muncă, Curtea de Justiție a reținut că, în sensul protecției femeilor gravide împotriva concedierii în temeiul Directivei 92/85, principiul securității juridice se opunea ca gravitatea să înceapă anterior transferului ovulelor în uter^[25]. Prin urmare, directiva nu s-a aplicat unei lucrătoare aflate în acea situație. Curtea de Justiție a constatat totuși că principiul nediscriminării pe motive de sex se putea opune unei atari concedieri^[26].

^[21] *Ibidem*, pct. 44. Anterior, în hotărârea sa din 18 mai 1982, *AM & S Europe/Comisia*, 155/79, EU:C:1982:157, ținând cont de criteriile comune și de împrejurările similare existente la acel moment în legislațiile statelor membre, Curtea de Justiție a reținut necesitatea protejării confidențialității comunicărilor scrise între avocați și clienți la nivelul UE.

^[22] Concluziile avocatului general Kokott prezentate la 29 aprilie 2010 în *Akzo Nobel Chemicals și Akcros Chemicals/Comisia Europeană*, C-550/07, P, EU:C:2010:229, pct. 96.

^[23] *Ibidem*, pct. 98.

^[24] Hotărârea din 26 februarie 2008, *Mayr*, C-506/06, EU:C:2008:119.

^[25] La momentul concedierii, ovulele dnei Mayr fuseseră fertilizate deja de spermatozoizii partenerului său, însă ovulele nu fuseseră transferate încă în uterul său. Aceasta însemna că dna Mayr nu fuseseră concediată fiind gravidă, în sensul Directivei 92/85.

^[26] Curtea de Justiție a observat că o concediere ar putea constitui discriminare directă pe motive de sex dacă o lucrătoare este concediată pentru motivul absenței sale ca efect al stării de boală cauzate de tratamentul de fertilizare in vitro pe

În cauzele C.D. și Z.^[27], Curtea de Justiție s-a confruntat cu chestiunea de a stabili cine are dreptul la concediul de maternitate, potrivit Directivei 92/85. Mama beneficiară, mama surrogat sau ambele? Precum au remarcat avocații generali Wahl și Kokott, legislațiile statelor membre variau în mod semnificativ.

Curtea de Justiție a reținut, în acest context, că directiva se aplică doar lucrătoarelor care au fost gravide și care au născut un copil și, în consecință, nu mamei beneficiare^[28]. Curtea a subliniat totuși că directiva nu se opunea diversității de valori din statele membre. Stabilind doar anumite cerințe minime, nimic nu se opune ca statele membre să acorde concediu de maternitate mamelor beneficiare^[29].

În același mod, atunci când examinează compatibilitatea unei măsuri naționale cu dreptul UE, Curtea de Justiție va „măsura temperatura” sistemelor juridice ale statelor membre pentru a determina credibilitatea și „acceptabilitatea” deciziei sale pentru întreaga UE. Rezultă că, în măsura în care nu există armonizare la nivelul UE și diversitatea națională nu pune în cauză unul dintre principiile pe care se întemeiază UE, absența consensului militează în favoarea găsirii unei soluții care nu riscă să genereze neînțelegere sau rezistență în anumite state membre, ceea ce ar putea aduce atingere efectivității și aplicării uniforme a dreptului UE.

Acest aspect este ilustrat de *Liga Portuguesa de Futebol Profissional*, o cauză privind jocurile de noroc prin internet, în care Curtea de Justiție a aplicat o variantă a principiului proporționalității care a lăsat loc diversității valorice. „Simpla împrejurare că un stat membru a ales un sistem de protecție diferit de cel adoptat de un alt stat membru nu poate avea incidență asupra aprecierii necesității și proporționalității dispozițiilor adoptate în materie”^[30]. În consecință, Curtea de Justiție nu a căutat cea mai puțin restrictivă variantă imaginabilă pentru libertatea de a presta servicii, ci a examinat compatibilitatea măsurii naționale în cauză cu principiul proporționalității prin raportare la obiectivele urmărite de autoritățile competente ale statelor membre în cauză și la gradul de protecție pe care au preconizat să îl asigure.

3. Remarci concluzive

Astfel aplicată de Curtea de Justiție, metoda dreptului comparat favorizează o interpretare dinamică a dreptului UE. Atunci când schimbările de ordin social provoacă un grad ridicat de convergență în legislațiile statelor membre, metoda amintită permite ordinii juridice a UE să abordeze acele transformări, aliniind cultura juridică a UE cu cea a statelor sale membre.

O analiză întemeiată pe consens permite o interpretare evolutivă a dreptului UE: apariția unui consens poate milita în favoarea părăsirii jurisprudenței existente care, odată cu trecerea timpului, a devenit contrară valorilor sociale contemporane.

care îl suportă. În consecință, o atare concediere ar putea contraveni principiului egalității de tratament între femei și bărbați care, la respectivul moment, în privința condițiilor de muncă, era pus în aplicare de Directiva 76/207 (în prezent, Directiva 2006/54).

^[27] Hotărârile din 18 martie 2014, C.D., C-167/12, EU:C:2014:169, și din 18 martie 2014, Z., C-363/12, EU:C:2014:159.

^[28] Hotărârile din 18 martie 2014, C.D., C-167/12, EU:C:2014:169, pct. 36, și din 18 martie 2014, Z., C-363/12, EU:C:2014:159, pct. 58.

^[29] Hotărârea din 18 martie 2014, C.D., C-167/12, EU:C:2014:169, pct. 41 și 42.

^[30] Hotărârea din 8 septembrie 2009, *Liga Portuguesa de Futebol Profissional*, C-42/07, EU:C:2009:519, pct. 58.